

ІВАН МАЗЕПА

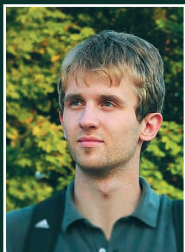

Фото люб'язно надано автором

Олег Друздов — аспірант відділу історії Середніх віків Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України. Співзасновник та перший голова студентського наукового товариства «Львівський медієвістичний клуб». Дійсний член МАН України (секція історії).

Особистість • Доля • Міф

Його ім'я відоме кожному з нас зі шкільних років. Та у поглядах на цю найвідомішу постать української історії є чимало розбіжностей. Іван Мазепа — хто він? Один із найвидатніших політиків і гетьманів України чи звичайний підданий царя, який під скрутну годину вирішив зрадити його? Яке місце Мазепа в історії українського та російського народів? Автор намагається дати максимально точну і зважену оцінку цій сповненій суперечностей та величі людині.

www.trade.bookclub.ua

ІВАН МАЗЕПА

Олег Друздов

УКРАЇНЦІ
ІСТОРІЯ НЕСКОРЕНИХ

Олег Друздов

ІВАН
МАЗЕПА

КІМБІ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УКРАЇНЦІ
ІСТОРІЯ НЕСКОРЕНИХ

Олег Друздєв

ІВАН МАЗЕПА

ХАРКІВ **КЛУБ**
2015 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр)6
Д76

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

У оформленні обкладинки використано
фрагмент картини О. Куриласа «*Іван Мазепа*»

Дизайнер обкладинки *Сергій Місяк*

Популярне видання

ДРУЗДЄВ Олег
Іван Мазепа

Головний редактор *С. С. Скляр*
Завідувач редакції *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Редактор *К. В. Озерова*
Художній редактор *С. В. Місяк*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Т. М. Куксова*

Підписано до друку 30.06.2015. Формат 70x100/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 10,32. Наклад 4000 пр. Зам. №

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів
на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р.
www.ttornado.com.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2015
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

ISBN 978-966-14-9092-4

ВІД АВТОРА

Від Богдана до Івана не було у нас гетьмана.

Українська приказка

Свого часу Володимир Винниченко писав, що українську історію не можна читати без броду, бо вона вся — «безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування». Із цим важко посперечатись, адже, будучи розташованою між двох світових потуг, Україна повсякчас ставала об'єктом їхніх нападів, почергово змінюючи орієнтацію на Захід орієнтацією на Схід і навпаки. Були спроби розірвати це зачароване коло орієнтацією на третю силу, якою найчастіше виступала Османська імперія, та ці спроби закінчувалися ще більшим розоренням України. За таких обставин на перший план виходили постаті князів, гетьманів та інших лідерів, які брали на себе відповідальність за подальшу долю країни. Показовою в цьому плані є постать Богдана Хмельницького, який за своє гетьманування змінював орієнтири не раз, орієнтуючись то на Річ Посполиту, то на Туреччину, то на Москву. Навіть перед самою смертю, знаючи, куди може привести Україну союз із Московським царством (саме так до часів Петра I називалася теперішня Росія), він знову вирішив змінити орієнтири, та не встиг... По його смерті в Україні розпочався період, який ідеально точно назвали одним словом — «Руїна». Роздерта на два береги Україна стала ареною протистояння між Польщею та Московським

царством. До цього протистояння періодично долучалась Туреччина (часто за проханням самих гетьманів) безпосередньо або за посередництвом Кримського ханства. Звісно, несаможиттєве становище України щоразу призводило до сумних наслідків. І Польща, і Московське царство, і Туреччина використовували українців для досягнення своєї мети, поступово, але цілеспрямовано скорочуючи «права та вольності» Гетьманщини — української козацької держави. Особливих «успіхів» у цьому досягло Московське царство, яке крок за кроком на основі сфальсифікованих Переяславських статей Хмельницького узалежнювало українських гетьманів від своєї волі. Таке урізання прав у сполученні зі зневажливим ставленням московського уряду призводило до того, що майже кожен гетьман завершував своє правління явною або непрямою опозицією Москві. Розуміючи це, царський уряд лобював практику доносів, що стали майже звичним явищем для того часу, про який буде наша розповідь. Саме завдяки доносу своїм гетьманством поступився Іван Самойлович (1672—1687) нашому героєві Іванові Степановичу Мазепі (1687—1709).

Про Мазепу написано багато: від наукових праць до поем, портретів, політичних карикатур тощо. Ним захоплювались та присвячували йому свої твори такі світові генії, як Ференц Ліст, Віктор Гюго, Джордж Гордон Байрон, Ежен Делакруа, Еміль Верне та інші. Так само, як любили, його й ненавиділи. Ім'я Мазепи багато років було символом зради та лицемірства, його ім'ям російська пропаганда таврувала все, що було символом незалежності та окремості українського народу. Мабуть, тому він став

настільки близький українському народові, що дискусії навколо його особи не вщухають дотепер.

Отож ким був Мазепа? Героєм, який став до боротьби за волю свого народу, чи зрадником? Як визначитись в цьому питанні та низці інших історичних питань? Насамперед варто звільнитись від стандартизованих і далеких від правди кліше, якими користуються в школі та на телебаченні. Зроблені з конкретною метою та з певної точки зору, вони часто спрощують весь хід історії в її різнобарв'ї до майже вульгарного. Історія не буває чорною чи білою, бо вона складається з життів багатьох звичайних людей, з усіма їхніми суперечностями. Тому забудьте про однозначні висновки. Також варто пам'ятати, що всі історичні діячі, незалежно від того, ким вони були, є звичайнісінькими людьми, такими ж, як і ми. Вони теж кохали, робили помилки, мали свої амбіції та наміри. Тому, перш ніж судити ту чи іншу персону, спитайте себе: «А як би вчинив я в цій ситуації?» І на завершення: читайте й порівнюйте прочитане, бо, як казав класик: «Правда десь посередині». Одна книжка — це лише одна думка, яка не завжди може бути вірною. Тільки зіставивши різну інформацію, ви отримаєте більш-менш об'єктивні відомості.

Усе це необхідно знати, щоб зрозуміти причини того, чому про героя нашої оповіді досі ведуться суперечки й досі виголошуються «полярні» міркування.

Ім'я Мазепа довго залишалось прихованим від широкого загалу, а коли й згадувалось, то тільки в негативному контексті, з беззаперечним осудом. Пам'ять про нього активно винищувалася, за наказом Петра I по всій

Україні прокотилася хвиля арештів симпатиків Мазепи та ліквідації всього, що могло нагадувати про нього. Нищили все: від книг і картин до різьблень на камені. Саме тому питання про зовнішній вигляд Мазепи залишається не остаточно з'ясованим. Не вдовольнившись фізичною ліквідацією, цар Петро I наказав церковним ієрархам ще й піддати Мазепу анафемі (за іронією долі це зробив один із його прибічників). З того часу щороку священики по церквах виголошували знову і знову анафему козацькому гетьманові. Та пам'ять в народі знищити було нелегко. Дійшло навіть до того, що жителі села Пересічного під Харковом побилися з місцевим дяком, який виголошував церковне прокляття, приказуючи: «Добре було життя за Мазепи — нехай кісточки його святяться». Церковне прокляття було знято аж за два століття завдяки наступникові наступника Мазепи Івана Скоропадського — Павла. Відбулося це 10 липня 1918 року. Та прийдешня радянська окупація відновила те саме ставлення до гетьмана Мазепи, що панувало за часів Російської імперії. Знову в офіційній історії виник образ зрадника. Очевидно, що противники російського шовінізму, якими були українські самостійники, виходили з протилежного, беззаперечно вважаючи Мазепу героєм. Так історичні оцінки набули полярності: Мазепа-зрадник або ж Мазепа-герой, який боровся за незалежність України. А в крайнощах, як відомо, правди мало. Мазепа зрадником не був, бо й зраджувати не було кого чи що, та й героєм, у сучасному розумінні цього слова, він теж не був, оскільки переслідував не тільки загальнодержавні, але й власні цілі. Хоча це не зменшує ні в якому разі його заслуги перед

Україною. Фактично його виступ став останнім вагомим і відомим акордом у прагненні нашої країни стати вільною. Як це відбувалося, ким був Мазепа і якими мотивами він керувався, переходячи до табору ворога свого сюзерена Петра I, шведського короля Карла XII, та про інші подробиці ви, шановний читачу, дізнаєтесь, прочитавши цю розвідку. Сподіваюсь, вона дасть вам відповіді на якомога більше питань, які виникають щодо одного з найвидатніших і найвідоміших синів України — гетьмана Івана Степановича Мазепи-Колединського.

Принагідно хотів би висловити подяку, хай і заочно, усім авторам, із працями яких я мав нагоду познайомитись під час роботи над цією книжкою, яка є спробою узагальнити відповідно до того бачення в одній праці існуючі знання про Мазепу. Декотрих я згадав у списку літератури, декотрих ні, але кожен із них вніс вагому лепту в цей твір. Жоден факт чи думка, наведені в книжці, не взяті з уяви. Уся книга від початку до кінця ґрунтується на дослідженнях фахівців з цієї теми, зокрема Сергія Павленка та Тетяни Таїрової-Яковлевої, праці яких стали «кістяком» для мене при написанні цієї книги. Окремо хочу подякувати моєму науковому керівникові професору Володимирі Степановичу Александровичу за ті думки і судження, на які мене навели його поради, а також моїй коханій Насті-Марії, яка надихала мене протягом всього часу, поки я працював над цим твором.

Тож запрошую до знайомства з гетьманом Іваном Мазепою!

ДИТИНСТВО І ЮНІСТЬ МАЗЕПИ

XVII століття в історії України було чи не найбурхливішим. Низка козацьких повстань, війна під проводом Богдана Хмельницького та Руїна, яка настала по ньому, змінили традиційний політичний і життєвий уклад на українських землях. Щодалі більшої політичної й соціальної ваги почало набирати українське козацтво, яке мало провідну роль на політичній сцені того часу. Із цього прошарку вийшло немало політичних, культурних та церковних діячів, одним з яких був і наш герой.

Іван Степанович Мазепа-Колединський народився, найімовірніше, 20 березня 1639 року (є відомості, які роблять його молодшим на десять років) на хуторі Кам'янець (тепер с. Мазепинці Білоцерківського району Київської області) у сім'ї Адама-Степана Мазепа-Колединського та Марії Мокієвської. Імовірно, родина майбутнього гетьмана мала шляхетське коріння, адже друга частина його прізвища «Колединський» має або литовське коріння (з династії Гедиміновичів-Корибутовичів), або ж пов'язана з його родовим гербом, що веде своє походження з полоцької гілки Рюриковичів, з Волині. Перша частина прізвища, «Мазепа», швидше за все, має родову характеристику, адже означає «неповороткий», а сам Іван мав спадкову подагру, яка під час загострення утруднювала ходьбу.

Про предків майбутнього гетьмана відомо небагато. Перша документальна згадка про них датується 1544 роком,

коли польський король Сигізмунд подарував Михайлові Мазепі за вірну службу хутір в місцевості Васильків (поблизу Білої Церкви) на ріці Кам'янець, яка була притокою ріки Рось. Мабуть, у цій службі далекий родич нашого героя вбачав можливість кар'єрного росту та збагачення, адже мало хто хотів йти на небезпечну, але важливу службу. У ті часи Біла Церква й прилеглі райони були фактично пограниччям зі степом, звідки приходили татари. Тому сюди часто направляли людей для вартової служби. Хутір Мазеп був облаштований як опорний пункт замку, що прикривав один з напрямів можливого нападу ворога. Михайло ніс службу при білоцерківському старості та часто їздив зі своїми людьми в степ на вартування. Паралельно з цим відбувались жваві спроби заселити край, людей з інших регіонів заманювали на поселення різними привілеями. І це, незважаючи на татарську небезпеку, коли люди змушені були «однією рукою тримати чепігу, а іншою — меч», вдавалося, бо вже до кінця XVI ст. хутір Мазеп перетворився на невелике поселення, яке згодом отримало назву Мазепинці.

З розростанням містечок і селищ поблизу Білої Церкви відпала потреба в оборонному будівництві самого хутора. 1574 року Михайло-Микола Мазепа отримав від короля Генриха III Валуа, який перебував на польському престолі, ще одне поселення — Пасічне на Волині. Імовірно, саме з цього часу Мазепа породичалися з волинським княжим родом Колединських, про що вже 1688 року згадував письменник Іван Орновський у творі «Муза Роксоланська», пишучи, що Іван Мазепа був з роду «давніх княжат Волинських». І саме на білоцерківській службі шляхетський рід Мазеп познайомився з таким явищем, як козацтво, що

тоді тільки зароджувалось. Забігаючи наперед, скажемо, що згодом саме Біла Церква, за висловом польських діячів, стала *prima sedes* (головним осередком) козацтва. Для цього була дуже проста й логічна причина. Доля роду Мазеп дуже схожа на долі інших шляхетських православних сімей, таких як Хмельницькі, Виговські та інші. Високоосвічені, талановиті, з міцними господарствами, вони мали всі шанси і перспективи стати провідниками свого краю. Та польський егоцентризм не давав їм цього зробити. Єдиним виходом було «навернення» в козацтво і його підтримка. Тому й не дивно, що Мазепин рід швидко покозачився і став одним з найвідоміших козачих шляхетських родів.

Та повернемося до Михайла Мазепа. У нього було два сини — Федір і Микола. Федір Мазепа за свою участь у повстаннях Косинського, Наливайка та Лободи був страчений 1596 року, про Миколу відомостей немає. Імовірно, саме він став батьком Адама-Степана Мазепа (в ті часи одна з частин подвійного імені вказувала на батька, але траплялись винятки). Адам-Степан теж мав гарячу кров і брав активну участь у повстанні Остряниці 1638 року, в ході якого вбив польського шляхтича, за що після поразки повстання був засуджений до інфамії (позбавлення шляхетських прав) та смертної кари. Однак вирок не був виконаний, а через деякий час сторони замирились після сплачення компенсації родині вбитого (така практика була досить поширеною). Приблизно в той самий час Адам-Степан одружився з вісімнадцятирічною Марією з Мокієвських, яка теж була знатного роду і, за деякими свідченнями, зіграла певну роль у вирішенні конфлікту з польськими шляхтичами. Справа в тому, що за тогочасними звичаями вбивцю прощали, як-

що за нього погоджувалась вийти заміж молода дівчина. Тому фактично своїм вчинком майбутня мати гетьмана України врятувала його батька від загибелі. Десь за рік після одруження народився і герой нашої оповіді.

Сім'я майбутнього гетьмана, відомого чи не на весь світ, була досить освіченою і заможною. Першу освіту, як і багато його однолітків, Іван здобув удома. Цьому сприяла велика освіченість його матері, яка навіть вступила до Луцького Хрестовоздвиженського братства, а згодом стала ігуменею монастиря. Марія Мокієвська відіграла значну роль й у формуванні духовного світу Івана, який змалечку був дуже побожним і ревним захисником православ'я. Ревність до православ'я була настільки сильною в родині, що завадила шлюбу дочки Олександри зі шляхтичем Яном Войнаровським, який був католиком.

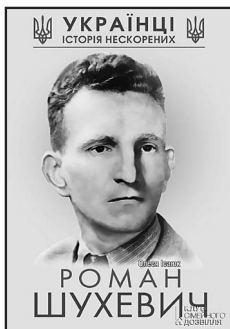
Материнський ореол оберігав Мазепу аж до смерті матері, яка сталась напередодні доленосних подій в житті її сина. Але до цього було ще далеко, а поки завдяки статкам сім'ї, яка ще століттям раніше була найбагатшою в околиці, Івана відрядили до найкращого тодішнього навчального закладу на наших теренах — Києво-Могилянської академії. Академія була організована на кшталт провідних європейських вузів. Тут наш герой оволодів основами граматики, риторики, поезики, математики, астрономії, музики, познайомився з класичними творами, які згодом любляв цитувати. Саме в Могилянці молодий Мазепа отримав нагоду вчитись у Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича та Іоанікія Галятовського. Останній любляв читати студентам Нікколо Макіавелі, який був своєрідним виразником «духу епохи». По завершенні навчання Іван недовгий час

ЗМІСТ

Від автора	3
Дитинство і юність Мазепи	8
У таборі самостійників	16
Герой-коханець	26
Вибрані листи з листування Мотрі Кочубей та Івана Мазепи	36
На службі Самойловича	38
На шляху до булави	49
Статті договору, на якому присягав Мазепа	57
Гетьман обох берегів	70
Мазепа і Петро I	84
Північна війна: перші сумніви	96
Шведський поворот	109
Катастрофа	129
Спадкоємець Мазепи	157
Епілог	164
Додатки	169
Листи та накази Петра I	169
Вірші Івана Мазепи	247
Література та інші джерела	252

ЦИКЛ «УКРАЇНЦІ. ІСТОРІЯ НЕСКОРЕНИХ»

Життєпис, погляди та вчинки видатних українців у контексті історичних реалій. Зробіть власні висновки!

ОЛЕСЯ ІСАЮК. **РОМАН ШУХЕВИЧ**

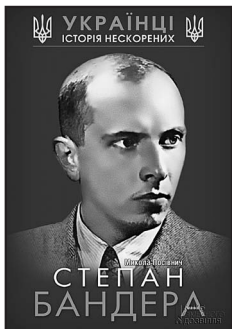
До вашої уваги — перша науково-популярна біографія Романа Шухевича, захопливий опис життєвих перипетій Головного командира УПА та уважний аналіз його вчинків у ті складні часи. Спортсмен, пластун, підпільник, політв'язень, бізнесмен, командир добровольчого батальйону, зрештою, головнокомандувач партизанської армії, перша особа підпільної української державності — це тільки частина іпостасей Романа Шухевича.

Книга базується на архівних матеріалах, маловідомих широкому загалу, та спогадах сучасників.

Т. БАРАБАШ. **БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ**

Богдан Хмельницький — непересічна постать в українській історії. Важко знайти історичного діяча, якому б давали стільки протилежних оцінок сучасники і нащадки. Польські історики називали Хмельницького виключно «зрадником», честолюбним і віроломним, у радянській історіографії виставляли в ролі поборника «возз'єднання братніх народів», цілковито ігноруючи його державотворчу діяльність. То ким насправді був Богдан-Зиновій Хмельницький? Що зробив для своєї держави, для козацтва, народу? Залишаємо шановному читачу право самому дати відповідь на ці питання...

МИКОЛА ПОСІВНИЧ. **СТЕПАН БАНДЕРА**

Степан Бандера. Хто він? Герой? Зрадник? Символ? Дискусії навколо цієї яскравої та суперечливої особистості не вщухатимуть ще довго.

Що ж робить цього не дуже високого і зовсім не кремезного чоловіка символом, прапором, ім'ям? Чому з одних трибун його називають ворогом, а з інших — Провідником і героєм? Щоб зрозуміти це, варто почати з подолання стереотипів, які утвердилися в суспільстві. Базуючись на архівних документах, цікавих і невідомих широкому загалу матеріалах, автор розповідає про життєпис лідера ОУН без штучно створених міфів: які погляди він мав, якими ідеалами керувався і, зрештою, якою він був людиною.